

Folklórne naratívy v hraničnom priestore slovanského Východu a slovanského Západu

Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.

Kultúrno-historická, jazyková a konfesijná charakteristika východného Slovenska, ktoré tvorí politicko-geografickú hranicu medzi slovanským Západom a slovanským Východom, naznačuje, že ide o región mimoriadne zaujímavý z hľadiska mobility medzi jednotlivými etnickými, jazykovými, kultúrnymi a konfesijnými spoločenstvami. Cez územie východného Slovenska prechádza hranica troch národných a kultúrnych celkov (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko). Osobitá konfesijná skladba obyvateľstva, kde popri tradičnej katolíckej cirkvi nachádzame veriacich byzantsko-slovenskej obradovej tradície (pravoslávnych a gréckokatolíkov), veriacich protestantskej cirkvi augsburského a helvétskeho vyznania a do druhej svetovej vojny aj príslušníkov židovskej náboženskej obce, dotvára viacaspektovú heterogénnosť skúmaného regiónu.

Stret viacerých kultúr, ku ktorému dochádza v rámci heterogénneho spoločenstva, sa zvyčajne chápe ako potencionálny zdroj napätia, konfliktov. Harmonická koexistencia viacerých etnických, kultúrnych a konfesijných spoločenstiev je výsledkom dlhoročnej skúsenosti človeka pochádzajúceho z tejto oblasti, ktorý je schopný nájsť si svoj status v spoločnosti a žiť v zmiešanom spoločenstve aj s pocitom spolupatričnosti, ale aj s vedomím diferencií. Ukazuje sa, že pôsobenie faktorov spojených s heterogénnym zložením obyvateľstva, s fungovaním viacerých konfesijných tradícií v danom regióne, môžeme v plnej miere identifikovať aj v textoch ľudových narácií.

Výskum folklórnych žánrov si preto vyžaduje dobré poznanie autochtónnej tradície, spôsobu života obyvateľov východného Slovenska, ľudového jazyka (nárečia) regiónu, histórie, osídľovacích procesov a religionistických súvislostí. Nemožno analyzovať folklórne texty vyňaté zo spoločenského a historického kontextu, je nevyhnutné poznávať ich spoločenské funkcie. Netreba pritom zabúdať ani na tvorivé schopnosti aktívnych rozprávačov a ľudového spoločenstva ako celku, ktorý tieto rozprávania traduje a udržuje.

Ľudová rozprávačská tradícia ako súčasť historickej a sociálnej pamäti etnicky, jazykovo i konfesijné zmiešaného spoločenstva, tvorí doplnkový materiál oficiálnych prameňov historického poznania. Cez prizmu ľudového prostredia ponúkajú folklórne texty bohatý zdroj informácií o etnickom zložení obyvateľstva, o úrovni rozvoja etnického vedomia, o sociálnych, medzietnických a medzikonfesijných vzťahoch na východnom Slovensku. V závislosti od tematiky a žánrovej diferencovanosti systém ľudovej prózy pohotovo reaguje na aktuálne podnety z vonkajšieho prostredia – z historických udalostí, sociálnych a konfesijných kontextov. Takýmto spôsobom sa spontánny tok tradície neustále obnovuje, aktualizuje a revitalizuje či reinterpretuje v súvislosti so zmenou vo vedomí interpreta.

Pri výskume ľudovej naratívnej tvorby v širších kultúrno-historických reláciách je podľa nášho názoru najvhodnejšie zamerať sa na tzv. autentické, neštylizované záznamy folklórnych textov. Prvé neupravené zápisy ľudovej prózy vznikali až koncom 19. a začiatkom 20. storočia, v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín – národopisu, jazykovedy, historiografie. Práve v tomto období si vzdelanci začali uvedomovať rozdiel medzi umelecko-estetickým a vedeckým zápisom folklórneho textu. Najstarší materiálový fond autentických zápisov ľudovej prózy vybudovali sloven-

skí i zahraniční bádatelia najmä jazykovedci a dialektológovia, ktorí pre potreby dialektologického výskumu zapísali v pôvodnej podobe množstvo ľudových rozprávání rozličných žánrov. Spomedzi zberateľov slovesnej kultúry práve jazykovedci ako prví zdokumentovali množstvo ľudových slovesných útvarov bez jazykových, štylistických a ideových úprav.

Najpočetnejšie autentické záznamy rozličných prozaických žánrov ľudového rozprávačského repertoára z východného Slovenska a zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny nadobudli takmer paralelne na sklonku 19. storočia slovenský dialektológ Samo Cambel a ukrajinský folklorista a slavista Volodymyr Hnat'uk.

Nárečový materiál zozbieraný na východnom Slovensku v podobe folklórnych textov nájdeme aj u Olafa Brocha, finskeho bádateľa, ktorý vo svojej práci *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1897, 76 s.) podáva rozbor nárečia dvoch zemplínskych dedín Falkušoviec a Dúbravky spolu s ukážkami tohto nárečia. Olaf Broch zapísal ľudové naratívne útvary od miestnych gréckokatolíckych kňazov, ukážku z Falkušoviec od Gyulu Pajkossyho (s. 41-44) a nárečový text z Dúbravky od Janosa Novaka (s. 44-46). Nárečovú charakteristiku obce Koromľa podáva v ďalšej práci *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1899, 104 s.); na s. 14-19 publikuje dve ukážky sotáckeho nárečia. Prvý text prináša humoristickú látku o cigánovi; druhý je zaujímavý z hľadiska výskumu reálií v regióne, lebo rozprávač opisuje slávenie veľkonočných sviatkov.

Množstvo folklórnych textov zo Šarišskej a Zemplínskej stolici zozbieral aj Ivan Verchratskyj; publikoval ich v práci *Знадоби до пізнання угро-руських говорів*.¹ Treba tu pripomenúť aj výskumné (zberateľské) aktivity Izmaila I. Sreznevského² a Jakova Holovackého, Jána Húseka,³ Ivana Paňkevycha,⁴ Ivana Houdeka na východe Slovenska. Ukážky nárečia pohraničnej slovensko-ukrajinskej oblasti uverejnil aj Jevmenij Sabov v spomínanej Христоматії, kde okrem textov z iných oblastí Uhorska (z Báčky, Sriemu, Marmaroša, zo Zakarpatskej Ukrajiny) publikoval ľudové prozaické útvary zo Slovenska – anekdotu z Lipníka na Spiši a humoristické rozprávanie zo Zalužíc na Zemplíne.⁵

Druhú skupinu tvoria ukážky nárečových textov roztrúsené na stránkach odborných jazykovedných časopisov, ba mnohé záznamy náročných terénnych výskumov zostali v rukopise. Tie sú buď ochraňované v archívoch ako súčasť pozostalosti ich pôvodcu, alebo sú uložené v archívoch rozličných vedeckých inštitúcií, v regionálnych archívoch a múzeách. Takmer nespracované sú fondy Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, kde sa uchovávajú rukopisné zborníky a zábavníky 19. storočia a rukopisné pozostalosti spomínaných slovenských jazykovedcov. Predpokladáme, že mnohé zbierky folklórnych textov z východného Slovenska sú uložené aj v zahraničných archívoch (Lvov, Kyjev, Užhorod, Praha). Veľké množstvo nárečových zápisov ochraňuje archív a kartotéka nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied vybudovaná pre potreby výskumu slovenských nárečí a pre koncipovanie Slovníka slovenských nárečí.

Jedným zo skupiny vzdelancov, ktorý upriamil svoj bádateľský záujem na región východného Slovenska a pohraničných slovensko-ukrajinských oblastí bol jazykovedec Samuel Cambel. Cestoval z dediny do dediny, aby zbieral dialektologický materiál. Na základe výsledkov terénneho výskumu v zmysle mladogramatických princípov si S. Cambel predsavzal opísať všetky slovenské nárečia. Jeho predčasná smrť (18. decembra 1909) mu nedovolila realizovať svoj zámer, podarilo sa mu opísať

len východoslovenské nárečia. Pozitívnu zásadou, ktorej sa S. Cambel pridžal hlavne pri tvorbe jazykovedných prác, bolo, že slovenčina a vôbec slovanské jazyky majú svoj vlastný vývin a že výsledkom tohto vývinu sú ich nárečia. V monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* uverejnil nárečovú prílohu, kde publikoval zápisy autentických textov ľudových prozaických podaní z teritória východného Slovenska.⁶

Na základe dátumov, ktoré Samo Cambel uvádza v pasportizačných poznámkach pri zaznamenaných nárečových textoch, možno usúdiť, že svoje výskumné cesty po východnom Slovensku a prilahlých územiach dnešnej Zakarpatskej Ukrajiny realizoval vo viacerých etapách v rokoch 1892 – 1905. Popri kompaktnom výskume všetkých stolíc východoslovenskej nárečovej oblasti navštívil Cambel aj tri obce dnešnej Zakarpatskej Ukrajiny – Onokovce, Domandice a Strojna. V žánrovej skladbe zozbieraných textov nájdeme 59 novelistických rozprávání, anekdot a kratších vtipov, 2 rozprávania zo života, 9 démonologických a poverových rozprávání, 5 legendárnych rozprávání, 2 rozprávania o zvieratách. Osobitne treba zdorazniť, že v Camblovej zbierke je zachytených 43 textov čarovných rozprávok, čo predstavuje iba 36 % z celkového počtu publikovaných rozprávání.

V diele ukrajinského bádateľa Volodymyra Hnaťuka vidno zreteľnejší zámer folkloristu, etnografa, ktorý väčšiu časť svojej práce zasvätil práve zbieraniu a vydávaniu ukrajinského folklóru. Cieľom prvých Hnaťukových výskumných ciest do oblastí východného Slovenska bolo navštíviť všetky regióny bývalého Uhorska osídlené Rusínmi, spoznať ich kultúru, jazyk a zozbierať artefakty ľudovej slovesnosti. S týmto predsavzatím uskutočnil prvé tri výskumné cesty v rokoch 1895–1896. Zapísané folklórne prejavy uverejnil v dvoch zväzkoch edície *Наукового товариства ім. Шевченка во Львове* určenej na publikovanie ľudovej slovesnosti (*Етнографічний збірник 3, 4. Етнографічні матеріали з Угорської Русі 1,2*).

V roku 1899 V. Hnaťuk pokračoval vo svojich cestách po východnom Slovensku. Teraz postupoval z východu na západ – navštívil zemplínsku obec Čertižné, Šambron v Šariši, spišské obce Sulín, Veľký Lipník, Jarabinu, Litmanovú, Jakubany, Krempace (dnešná Kremná) a vrátil sa do Vyšného Svidníka, Kružľova a Maľcova v Šariši.⁷

V piatom a šiestom zväzku *Etnografických materiálov* V. Hnaťuk uverejnil 217 prozaických žánrovo rozmanitých textov – rozprávky (50), bájky (8), historické rozprávania (17), legendy (62), anekdoty (37) a novelistické rozprávania (43).⁸

Charakteristika terénnych výskumov vzdelancov, ktorú v našom príspevku predkladáme, si kladie za cieľ oboznámiť odbornú verejnosť so zberateľskými aktivitami na východnom Slovensku a v hraničnom slovensko-ukrajinskom regióne. Neprinášame však konečný prehľad terénnych výskumov zameraných na zápisy folkloristických textov, snažíme sa upozorniť na množstvo a odbornú kvalitu dialektologických zápisov, a tak poukázať na široké možnosti ich využitia vo folkloristickom rámci. Prínos zberateľskej práce v oblasti ľudovej slovesnej tvorby zberateľov – dialektológov – S. Cambla, V. Hnaťuka, Izmaila I. Sreznevského, Olafa Brocha, Jána Húseka, Jevmenija Sabova, Jakova Holovackého, Ivana Verchratského, Ivana Paňkevyča a ďalších je v slovenskej folkloristike doposiaľ málo spracovaný. Presné (neupravené, neštylizované) záznamy textov z obdobia, keď autentické zápisy folklórnych prejavov boli ešte ojedinelé, si zasluhujú náležitú pozornosť odborníkov. Bohatý materiál, ktorý prinášajú, sa môže stať základom ďalších teoretických prác.

Spomínané súbory ľudovej prózy z východného Slovenska a z pohraničných slovensko-ukra-

jinských území doplnené zápismi domácich zberateľov uverejnenými na stránkach časopisov poskytujú pomerne celistvý obraz o regionálnej naratívnej tradícii na sklonku 19. a v prvej polovici 20. storočia, ktorý čaká na komplexné a interdisciplinárne spracovanie. Aj napriek tomu, že ľudová slovesná tvorba je predmetom výskumu osobitnej vednej disciplíny – folkloristiky, no púta pozornosť aj príbuzných vedných odborov, a nielen dialektológie, literárnej vedy, ale aj sociológie, histórie a antropológie. Náš výskum potvrdil, že folklórne pramene poskytujú vhodný materiál pri skúmaní vybraných historických, religionistických či kulturologických aspektov vývinu východného Slovenska na etnickom, sociálnom a konfesionálnom princípe. Interdisciplinárne zameraný výskum ľudovej prózy otvára perspektívy pre komplexné poznanie nášho národno-kultúrneho dedičstva; pomôže riešiť zložité otázky interjazykových, interetnických i interkonfesionálnych vzťahov v karpatskom priestore a tým ponúka aj nové možnosti na objektívne poznávanie týchto vzťahov v priestore celej strednej Európy.

(Footnotes)

¹ Знадоби до пізнання угро-руських говорів. In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка, том XLIV, Львів: 1901, книга VI.

² Pozri k tomu GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Izmail I. Sreznevskij a slovenské ľudové rozprávky*. In: Aktuálne problémy československej slavistickej folkloristiky. Bratislava: 1988, s. 65-83 a tiež *Cesta Izmaila I. Sreznevského po Slovensku a jej význam pre poznanie slovenskej ľudovej kultúry*. In: Slovenský národopis, 1998, roč. 46, č. 3, s. 251-277.

³ HÚSEK, J.: Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy s mapou a obrázky. Bratislava : Nákladem Průdů, 1925, 501 s.

⁴ Vyprávění z Podkarpatí. Ed. Oldřich Leška, Růžena Šišková, Mykola Mušinka. New York – Praha – Kyjev: Euroslavica 1998. 320 s.; Mušinka, Mikuláš: Hlasy predkov. Zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z archívu Ivana Paňkevyča (1929, 1935). Prešov: Centrum antropologických výskumov 2002. 251 s.

⁵ Христоматія церковно-славянських и угро-русських літературних пам'ятокъ съ прибавленіємъ угро-русських народнихъ сказокъ на подлиннихъ нарѣчіяхъ. Составиль Евменій Сабовъ. Унгарь: Книгопечатный фонд епархіи мукачевской. 1893, s. 221, 229.

⁶ SAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin 1906. 624 s.

⁷ Zozbieraný materiál z tejto výskumnej cesty uverejnil v treťom zväzku Етнографічних матеріалів з Угорської Русі. Том 3. Львів 1900.

⁸ Гнатюк, Володимир: Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, Том 29, Т. 30, 1910, 1911, 318 s., 355 s.